

СТАВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЬСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ ДО КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ У 20-их РОКАХ

20-ті роки трактуються у вітчизняній історіографії, як період, коли в Україні національна школа досягла значних успіхів. І справді, у цей час в УСРР існувала відмінна від РФСРР освітня система; енергійне впровадження офіційної політики українізації привело до поширення мережі україномовних шкіл, утвердження статусу української мови. Разом з тим ситуація в культурно-освітній сфері була набагато складнішою. Саме у 20-ті роки закладались основи тоталітарної системи з усіма її наслідками. Тому досить важливо розкрити настрої вчительства щодо культурно-освітньої політики Радянської влади, на Півдні України зокрема, адже як писав М.С. Грушевський у вступі до IX тому „Історії України-Руси“, що для історика „кінець кінцем не менше, а часом навіть і більше важно знати не тільки те, як проходили події (в деталях здебільшого їх і не можна відтворити) – а як вони були прийняті і відчуті сучасниками, як переломилися в їх свідомості, і які вражіння вони викликали“ [1.-С.51].

Постанови щодо реформування, утвердження освітньої системи видавались з початку 1920 р., так після 1-ї Всеукраїнської наради з народної освіти, що відбулася в жовтні 1920 р. Наркомос України затвердив „Схему народної освіти УСРР“ [2.-С.320]. Та в той же час ці реформи затьмарювались такими фактами, що кількість безпритульних дітей, сиріт, напівсиріт складала 1,5 млн.. Негативні наслідки мало також зняття шкільних установ з державного фінансування в зв'язку з переходом до госрозрахунку, і якщо в 1921 році на розвиток освіти виділялось 10,4% державного бюджету, то в кінці 1922 року – всього 3% [3.-С.138]. Такі чинники мали безпосередній вплив на становище вчительства України, серед якого через недостачу харчів траплялися випадки голодної смерті. Тих коштів, що виділяла держава на освіту, не вистачало навіть на мінімальні потреби вчителів. Саме тому, страйки освітян стали характерним явищем для даного періоду [4.-С.353-354, 5.-С.368]. В такому випадку розвиток народної освіти та діяльність освітянської інтелігенції слід розглядати з точки зору професійної діяльності та ідейної орієнтації. По-перше, попри всі негарази, складності, більшість освітян своєю працею намагались зберегти шкільні установи й дати дітям необхідні знання; успіхи в подоланні неписьменності ставали можливими теж завдяки наполегливій роботі вчителів, що були відповідальними в „боротьбі за письменність“. З іншого боку, відношення вчительства до політики Радянської влади, характер сприйняття її дій – процес складний та суперечливий, і тут слід відмітити (як зазначено багатьма істориками), в даний період більшість вчителів зайняли позицію нейтралітету, і це певною мірою відповідало планам Леніна: „...Від ворожості

більшовизмові спочатку до нейтральності, потім до підтримки його...” [6.-С.185].

Надалі ж, виникала, свого роду, конфронтація, так як вчительство висловлювало недовіру до політичних гасел Радянської влади та побоювання щодо справжніх намірів влади. Керівництво, в свою чергу, упереджено стало відноситись до вчительства як до контрреволюційної націоналістичної сили. Такі факти породжували тезу „підготовка нових кадрів працівників освіти, пройнятих ідеями комунізму“ [7.-С.47]. Влада намічала ряд заходів відносно політичного виховання вчительства, що досить часто носили примусовий характер. Так, у лютому 1921 року РНК УСРР прийняла декрет „Про шкільну повинність працівників соціального виховання“ [8.-С.89]. Досить активно здійснювалась політична перепідготовка вчителів на педагогічних курсах, в навчальні заклади направлялись комуністи, в партію притягались найбільш активні вчителі. Врешті-решт, партійний прошарок серед вчителів збільшується. Якщо в 1923 році він складав 11,3%, то в 1925 році – 16,1% [9.-Спр.653.-Арк.23]. Цими діями пояснюється той момент, що одним з перших практичних завдань українських комуністів було позбавити дотеперішню школу ознак старої російської національної школи, та зробити її інструментом комуністичного виховання. Проте слід відмітити, що в умовах важкого економічного становища України і нищеньського становища вчителів такі намагання не завжди мали разючий результат. Під час політичної перепідготовки виявлялись вчителі які прагнули отримати політичну перепідготовку, а також такі, що ставились на замітку за свої аполітичні погляди, за небажання підвищувати свій політичний рівень освіти.

Очевидно, що така манера перевиховання, основана на примусові, не могла дати партії бажаних результатів, а навпаки викликала ще більшу опозицію зі сторони освітянської інтелігенції. Опозиційність українського вчительства радянська влада трактує по-своєму „...український вчитель переважно ненавидів більшовиків не тому, що він стояв на боці капіталістів, а тому, що йому здавалося, боцімто більшовики позбавили його змоги спокійно й мирно працювати „для добра нашої рідної батьківщини, селянсько-демократичної України“ [10.-С.119]. Своєрідне „потепління“ настало в 1922 – 25 роках, період порівняного покращення економічного становища дав змогу дещо збільшити виділення коштів на освіту. Так, матеріальний стан шкільної справи дещо поліпшився, хоча можливості для цього були обмежені, а жодний освітній заклад не мав твердого бюджету. Для 1924-25 навчального року була вже характерною стабілізація освітніх установ та заробітної плати вчителів.. Загалом, на протязі 1922–25 років кошти на освіту збільшились в 7 разів..

Політика Радянської влади 1923 року, направлена на проведення українізації, хоча й мала двоякий характер, все ж певною мірою змінила стан шкільної справи, сприяла позитивним змінам у культурно-освітній політиці.. Основою для цього стали декрет РНК УСРР від 27 липня 1923 р. “Про заходи в справі українізації шкільно-виховних і культурно-освітніх установ” та постанова ВУЦВК і РНК УСРР від 1 серпня 1923 р. “Про заходи забезпечення

рівноправності мов і про допомогу розвитку української мови”. Так, в декреті РНК від 27 липня 1923 року містились наступні положення:

а) ввести відповідно до наявних педагогічних сил викладання українською мовою – на вищих 3-річних педагогічних курсах, факультетах соціального виховання – інститутів народної освіти, в школах соціально-економічної освіти в справі кооперації;

б) з наступного шкільного року в усіх, без винятку, школах професійної освіти ввести обов’язково навчання української мови і спеціальні курси українознавства;

в) при заміщенні вакантних кафедр і відповідних адміністративних посад в установах Просвіти, за винятком шкіл нацменшостей, при інших рівних умовах, надавати перевагу особам, що знають українську мову;

г) вжити заходів до підготовки науково – дослідними кафедрами нової професури, яка б досконало знала українську мову [8.-С.239-242].

Однак, загальна вражаюча картина щодо збільшення загальноосвітніх україномовних шкіл, приховує досить складне та суперечливе нутро такої політики, особливо в південних регіонах України. На даній території характер національної освіти був обумовлений кар’єрною психологією місцевих радянських керівників. Українізація на Одещині проводилась без врахування особливостей національного складу населення. Одеська губернська комісія з українізації, окружні та певні відомчі комісії на місцях створювалися зразу ж після того, як отримувались вказівки згори. Окружні інспектори народної освіти проводили безпосередню роботу щодо здійснення українізації шкіл. Інспектори народної освіти на Одещині крім того, що не брали до уваги національний склад населення, не враховували навіть психологічну підготовку батьків і учнів до сприйняття української мови, напевно ж, це робилося для того, щоб викликати незадоволення і врешті решт дискредитувати саму ідею українізації.

Співставлення за архівними матеріалами процентного відношення національного складу Півдня України наводить на роздуми щодо ефективності українізації. В м.Одесі, де мешкало 45,6% росіян, 44% євреїв, 4% українців, 2,6% поляків, 1,1% німців, 2,7% - інші національності; на період 1926/27 років було українізовано повністю 15 шкіл, частково – 8. Досить швидко в підколективах багатьох українізованих шкіл почало відчуватись напруження. Для того щоб нейтралізувати небажану негативну реакцію, було вирішено обстежити частину з них. Внаслідок чого було зроблено висновки: більшість керівників та педагогів обстежуваних шкіл висловлювалися за поступову українізацію (принаймі протягом 7-10 років певні групи будуть переводити на українську мову викладання). Це ще раз наголошувало на тому моменті, що радянська влада зовсім (або навіть навмисне) не враховувала одного з найголовніших критеріїв у цій справі - національного складу учнів і педагогів. Менший відсоток педагогів висловився за “революційну” українізацію усіх шкіл. Серед окремих кіл освітян взагалі не було узгодженості щодо темпів і засобів українізації шкіл. Відношення до українізації з боку керівників трудових шкіл теж було негативне, так як більшість з них були

росіянами або євреями за походженням і не мали бажання впроваджувати її в життя. На відміну від керівників шкіл і педагогів, які стояли на розпутьті між небажанням українізуватися і суворими вказівками вищих партійних і державних органів, то батьки учнів значної частини шкільних закладів виявляли негативне ставлення до українізації.

Таким чином, політика українізації викликала у більшості освітян півдня негативну реакцію, так як більшість з них були росіянами або євреями за походженням. Небажання українізуватися входило в суперечність з суворими рішеннями вищих партійних і державних органів, в результаті верх брали останні.

Крім того, на Півдні України не було сильного впливового осередку національно свідомого учительства, який міг би протидіяти антиукраїнським силам.

Безпосередньо історичні факти допомагають з'ясувати та підтвердити опозиційність більшості вчительства півдня України до національно-культурної політики Радянської влади. Окружна інспектура, аналізуючи становище проведення українізації, відмічала два негативних явища: перше - відтік певної кількості учнів із шкіл, друге – погіршення якості навчання. Відносно погіршення якості навчання (було відмічене в десяти школах м.Одеси), то пов'язане це з серйозною психологічною перебудовою особистості. Тобто перехід на українську мову викладання в зрусіфікованому місті вимагав морально-психологічного „ламання себе”, а йти таким шляхом не було особливого бажання. Разом з тим, брак шкільних підручників українською мовою, примушував учителів перекладати учбовий матеріал з російських підручників, що в свою чергу вело до зниження якості викладання предметів.

Важливий момент, що поряд з процесом українізації – значно звужувалася самотійність навчальних закладів, „...усі питання діяльності закладів освіти централізувалися й суворо контролювалися...” [9.-Спр.525.-Арк.18].

Для того, щоб змінити ставлення вчительства, потрібно було докорінно перебудувати його світогляд, і тут Радянська влада проводить не завжди виважену політику, наслідки якої були досить негативними.

Період з другої половини 20-х років, аргументуючись багаточисленними дослідженнями, ми характеризуємо як час посилення жорсткості політики радянського правління, що викликало протидію з боку освітянської інтелігенції, внаслідок чого вона зазнала величезних втрат. Влада чітко розуміла, що від „підрубання коріння“ системи шкіл залежить подальша доля країни, її інтелектуальних здібностей.

Аналізуючи сувору статистику репресованих освітян на основі бази даних „Одеського мартиролога“, простежуємо наступну картину: в період 20-х років з середовища освітян було репресовано 285 чоловік, з них – 83 – працівники середніх та середньо-спеціальних навчальних закладів, 56 – вчителі [11.-С.236]. Щоб переконатись та зрозуміти зневажливе ставлення до інтелігенції, що культивувалось на самій верхівці державної влади, достатньо переглянути праці керівних членів партії та уряду .

Безперечно, тут неможливо не звернути увагу на протиріччя процесів з питань культурно-освітньої політики Радянської влади. Як бачимо, підхід Радянської влади до проблеми освіти був утилітарним. Культурно-освітній процес цікавив керівництво не сам по собі, а лише з точки зору ствердження будівництва соціалізму. Тому, коли правлячі кола стояли перед вибором класовим та національним, перевага була віддана класово-політичним, а не національним інтересам.

Таким чином, період 20-х років має дуже суперечливий характер, так як постанови, накази, резолюції влади є діаметрально-протилежними за своїм змістом, але глибинне значення їх зводилося до єдиного – повністю перебудувати світогляд освітянської інтелігенції, зробити її дійсно радянською за переконаннями. Опозиційні настрої до українського вчительства, викликали відповідно таке ж відношення освітян до політики Радянської влади.

Джерела та література

1. Витанович І. Уваги до методології й історіографії М. Грушевського // Український історик. – 1966. – № 1-2 (9-10).
2. Альберштейн А. Система народної освіти. – Харків., ДВУ, 1929
3. Стенографічний відчит 3-го Всеукраїнського з'їзду КНС 15-20 травня 1923 р. – Харків., 1924
4. Путь просвещения. – 1922. – №1.
5. Там само. – №2.
6. Ленін В. І. Повне зібрання творів. – Т. 37.
7. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1978. – Т.2.
8. Культурне будівництво УРСР. Важливі документи Комуністичної партії і Радянського уряду 1917-1959 рр. Збірник документів. – Т.1. – К., 1959.
9. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 3.
10. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. – К.: Основи, 1997.
11. Одеський мартиролог / Укл. Л. В. Ковальчук. – Т.2. – Одеса., 1999.